

nâkıbü't-Türk ve *‘âmmeti cündi'l-‘hî-lâfe* gibi adlarla da geçer. Câhiz, kitabının esasını teşkil eden “Fezâ’ilü'l-etrâk” kısmını (*Resâ’il* [nşr. Abdüsselâm M. Hârûn], s. 36-86; T. trc., s. 61-93) Halife Mu’tasım-Billâh döneminde (833-842) yazmış, fakat bilinmeyen bazı sebeplerden dolayı kendisine takdim edememiştir. Daha sonra başına, Hilâfet Ordusu’nu oluşturan Horasanlılar, Türkler, Mevâlî, Araplar ve Ebnâ arasındaki hukukî münasebetleri ve akrabalık bağlarını gösteren iki mukaddime ilâve ederek (s. 5-35; T. trc., s. 39-60) Dîvânü’t-tevkî’in başkanı Feth b. Hâkân el-Fârisî’ye sunmuştur.

Eser iki mukaddime ve “Fezâ’ilü'l-etrâk” adını taşıyan kısımdan (maksad) meydana gelir. Birinci mukaddime Câhiz’in önsözyle başlar. Bunu, Feth b. Hâkân el-Fârisî’nin meclisinde Hilâfet Ordusu’nu oluşturan çeşitli unsurların meziyetlerinden söz ettiği halde Türkler’den hiç bahsetmeyen bir kişinin sözlerinden bazı nakiller takip eder. Bundan sonra Feth b. Hâkân’ın bu kişiye verdiği cevap gelir. Burada Hilâfet Ordusu’ndaki unsurların Hz. Peygamber’e ve halifeye yakınlık bakımından eşit şerefe sahip oldukları ispat edilmeye çalışılır. Feth’in bu cevabını aynı kişinin Horasanlılar’ın, Araplar’ın, Mevâlî’nin ve Ebnâ’nın menkıbeleri hakkında söyledikleri takip eder (s. 5-28; T. trc., s. 39-55). İkinci mukaddimede Câhiz tarihten ve Kur’an’dan deliller göstererek Hilâfet Ordusu’nun unsurları arasında yakınlıklar olduğunu anlatmaya çalışır (s. 29-35; T. trc., s. 56-60).

İslâm tarihinin ilk devirlerine ait haberlerde ve bazı hadislerde Türkler aleyhinde çeşitli rivayetler vardır (bk. Pellat, *TM*, XV, 11-36). Bu rivayetlerin de etkisiyle, Mu’tasım-Billâh devrinde Hilâfet Ordusu’nun önemli bir unsuru haline gelen Türkler hakkında birçok dedikodu yayılmıştı. Nitekim Câhiz de eserin “Fezâ’ilü'l-etrâk” adlı bölümünde, “Benî Kantûrâ Seddi ve onların (Türkler) süvarilerinin Irak hurmalıklarını ne yapacakları hakkında bize gelen haberleri duyduğunuzdur. Bu hadisler insanların Türkler’den korkmaları için söylenmiştir. Şimdi ise onlar İslâm’ın yardımcısı, kalabalık orduları, halifelerin hâmisî, sığınağı, sağlam kalkanı oldu” diyerek Türkler’in parlak istikbale dikkat çekmiştir (s. 75; T. trc., s. 85).

Üstün bir sezgi gücüne sahip olan Câhiz Türkler’in önemini kavramış ve aleyhlerindeki dedikodulara karşı Arap büyük-

lerinin Türkler’in karakter, kahramanlık ve meziyetleri hakkındaki sözlerini bu eserinde toplamış, bunlara kendi gözlemlerine dayanan bazı olayları da ilâve etmiştir. Türkler’e dair sözleri nakledilen kimseler arasında Cehm b. Safvân, Humeyd b. Abdülhamîd et-Tûsî, Kâsım b. Seyyâr, Saîd b. Ukbe b. Selâm, Sümâme b. Eşres, İbrâhîm b. Sindî gibi önemli kumandan ve âlimler vardır. Câhiz eserin Türkler’in tevazuunu, ağır başlılığını, askerlik kabiliyetlerini anlattığı bu bölümünde tarafsız davranmaya çalışmıştır. “Bir Türk başlı başına bir millettir” (T. trc., s. 68); “Türk’ün künyesi hareket üzere kurulmuştur”; “Türk’ün ömrünün günlerini toplasan, at üzerinde geçen günlerinin oturarak geçirdiği günlerden daha fazla olduğunu görürsün” (T. trc., s. 68); “Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, münafıklık, kovuculuk yapma, yerme, riya, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık nedir bilmezler” (T. trc., s. 77); “Türkler’de vatan sevgisi diğer milletlerden daha fazladır” (T. trc., s. 78) gibi değerlendirmeler yaptıktan sonra Yunanlılar’ın felsefe ve bilimde, Araplar’ın edebiyatta, Çinliler’in sanatta, Türkler’in ise askerlikte üstün olduklarını söylemiş ve askerliğin pek çok bilgi gerektiren bir meslek olduğuna dikkat çekmiştir.

Zamanımıza yedi yazma nüshasının ulaştığı bilinen *Fezâ’ilü'l-etrâk* Van Vloten (Leiden 1903; Kahire 1323-1324 [Müberra’dın *el-Kâmil*’inin hâmişinde]), Sâsî (Kahire 1325) ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire 1964) tarafından neşredilmiştir. Eseri ilk defa C. T. Walker İngilizce’ye çevirmiştir (*JRAS*, 1925, s. 63-97), muhtasar Almanca tercümesi de O. Reşer (Rescher) tarafından yapılmıştır (*Orientalistische Mitteilungen*, İstanbul 1925, I, 107-170). Kırgız Türkçesi’ne muhtasar tercümesini Kazak İlimler Akademisi yayımlamıştır (*Tarih-Orkeologia-Etnografya, Turidi, Arkeologie, Almaata* 1956, I, 227-252). Eserin Türkiye Türkçesi’ne ilk çevirisi Şerefettin Yaltkaya tarafından yapılmıştır (*Türk Yurdu*, V [1329], s. 894-900, 932-936, 988-991). Oldukça muhtasar olan bu tercümeyi Osman Fevzi Olcay tahrif ederek 1939’da tekrar neşretmiştir. Eserin son tercümesi, yeniden tesis edilen bir metne dayanılarak Ramazan Şeşen tarafından gerçekleştirilmiştir (*Hilâfet Ordusu’nun Menkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri*, Ankara 1967, 1988). Zekerîya Kitapçı, *et-Türk fi mü’ellefâtı'l-Câhiz* (Beyrut 1972) adlı kitabında *Fe-*

Fezâ’ilü'l-etrâk’ın urvan sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4159)

zâ’ilü'l-etrâk’te verilen bilgilerin bir değerlendirilmesini yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Resâ’il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1964, I, 2-86; a.mlf., *Hilâfet Ordusu’nun Menkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri* (trc. Ramazan Şeşen), Ankara 1967, mütercim’in girişi, ayrıca bk. s. 24-25; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 211; Yâkût, *Mu’cemü’l-üdeba’*, XVI, 107-108; O. Rescher, *Excerpte und Übersetzungen aus den Schriften des... Cāhiz*, Stuttgart 1931, s. 207-210; a.mlf., *Abriß der Arabischen Literaturgeschichte*, Stuttgart 1933, II, 286-287; J. Sauvaget, *Historiens arabes*, Paris 1946, s. 7-10; Nafiz Danışman, *Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Cāhiz*, Ankara 1955, s. 147-157; Ch. Pellat, *The Life and Works of Jahiz* (trc. D. M. Hawke), London 1969, s. 91-97; a.mlf., “Eski Araplara Göre Türkler” (trc. Ramazan Şeşen), *TM*, XV (1969), s. 11-36; a.mlf., “Essai d’inventaire de l’œuvre Gāhizienne”, *Arabica*, III/169, Leiden 1956, s. 147-180; a.mlf., “Nouvel essai d’inventaire de l’œuvre Gāhizienne”, a.e., XXXI/226, s. 160-161; Ahmed Hâlid, *Şahsiyyât ve tayyârât*, Sousse 1970, s. 188-200; F. Gabrieli, “R. di al-Gāhiz sir Turchi in Scrittura in Onore di G. Furlani”, *RSO*, XXXII (1939), s. 447-483; Ramazan Şeşen, “Cāhiz’in Eserleri Hakkında Bazı Yeni Malzemeler”, *TED*, I (1970), s. 257-258; Olga Pinto, “Feth b. Hakan” (trc. Hakkı Dursun Yıldız — Neyire Milâni), *TD*, XXVII (1973), s. 41-58.

RAMAZAN ŞEŞEN

FEZÂİLÜ'L-KUR’ÂN

(فضائل القرآن)

Kur’an’ın üstünlükleri hakkındaki bilgiler, tefsir ilminin bu bilgilere dair disiplini ve bu konuyla ilgili literatür için kullanılan bir tabir.

Kur’an-ı Kerîm’in üstünlüklerini, onun tamamını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı sûre yahut âyetlerinin şifalı oluşuna dair âyet ve hadislerde verilen bilgileri ifade

etmek üzere İslâmî kaynaklarda genellikle "fezâilü'l-Kur'ân", bazan da "sevâbü'l-Kur'ân", "menâfiu'l-Kur'ân" gibi tabirler kullanılmıştır.

Kur'an'ın üstünlükleri hakkındaki ilk bilgiler yine Kur'an'da bulunmaktadır. Buna göre Kur'an çok ulu, çok şerefli, çok hikmetli, öğüt kaynağı, açık seçik bir kitaptır. O en doğru yola iletir ve iyi davranışlarda bulunan müminlere kendileri için büyük bir mükâfat bulunduğunu müjdelar. Allah Kur'an'da müminler için şifa ve rahmet indirmiştir. Eğer Allah onu dağ indirseydi dağ haşyetten parça parça olurdu. Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmek üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar ona denk bir eser ortaya koyamazlar. Kur'an sözlerin en güzeldir ve Allah'tan gelmiş bir nurdur. İçinde şüpheli bilgi bulunmayan, müminler için hidayet ve rahmet kaynağı olan, kendisinden önceki kitapları doğrulayan, âyetleri sağlam ve hikmetli bilgiler içeren mübarek bir kitaptır. Allah Kur'an'ı Peygamber'e, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve insanların onun âyetleri üzerinde iyice düşünmeleri için indirmiştir. Kur'an'ın hürmetine, onun indirildiği gece bin aydan daha hayırlı ve mübarek bir gece olarak nitelendirilmiştir (bk. M. F. Abdülbâki, "Kur'an", "kitâb" md.leri).

Hadislerde de Kur'an-ı Kerim'in faziletine dair bilgiler bulunmaktadır. Süyûtî bunları, Kur'an'ın bütünüyle ilgili olanlar ve her bir sürenin faziletine ilişkin olanlar şeklinde iki kısma ayırarak ele almıştır. Ayrıca bu bilgilere bazı âyetlerin faziletine dair hadisleri de eklemek gerekir. Tirmizî ile Dârimî'nin sünenlerinde yer alan ve fezâilü'l-Kur'ân'a dair hemen bütün kaynaklarda öncelikle zikredilen Hz. Ali'nin naklettiği bir hadise göre Resûl-i Ekrem ashabını ileride zühur edecek bazı fitneler konusunda uyarı, bu fitnelerden korunmak için ne yapılması gerektiğinin sorulması üzerine, "Çare Allah'ın kitabı Kur'an'dır. On da sizden önce gelip geçenlerin ve sizden sonra geleceklerin haberleri vardır" dedikten sonra Kur'an'ın üstünlüklerini şöyle sıralamıştır: O sağlam bir bağdır, hikmetli bir öğüttür; insanlar arasında doğabilecek anlaşmazlıklar için hükümler ihtiva etmektedir. O saçma sapan bir söz değil hak ile batılı ayıran ciddi bir kitaptır. Allah onu terkeden zorbaları perişan eder; hidayeti onun dışında arayanları sapıklığa düşürür. O sirât-ı müstakimdir; ona uyanların arzuları haktan

sapmaz, dilleri sürçmez. Âlimler ona doymaz. Onu reddedenlerin çok olması değerini eksiltmez; onun üstünlükleri bitmez. Onunla konuşan doğruyu konuşmuştur; onunla amel eden kazanmıştır; onunla hükmeden adaleti gerçekleştirmiştir; ona davet eden doğru yolu bulmuştur (Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'ân", 14; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 1). Kur'an hakkındaki diğer bazı hadislerin meâli de şöyledir: "Kur'an Allah nezdinde göklerden ve yerden daha değerlidir" (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 6); "Müslümanların en hayırlısı Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir" (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 21; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'ân", 15); "Bir müslümanın Allah'ın kitabından bir âyet öğrenmesi 200 rek'at namaz kılmasından daha hayırlıdır" (İbn Mâce, "Muḳaddime", 16); "Kur'an ehli olanlar Allah ehli ve O'nun özel dostlarıdır" (Müsned, III, 128, 242). Dârimî'nin naklettiği bir hadiste ("Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 1) kıyamet gününde en etkili şefaatinin Kur'an olacağı belirtilir ve onu okuyanlara bu şefaet sayesinde verilecek cennet nimetlerinden söz edilir. Bilhassa güzel sesli bir kimsenin teganniye kaçmadan Kur'an'ı makamla okumasının sevabına işaret eden hadisler de rivayet edilmiştir (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 19, 34; Müslim, "Müsâfirîn", 232, 234; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 34; "Şalât", 171).

Kur'an-ı Kerim'in tamamının Allah kelâmı olduğunu dikkate alan İmam Eş'ârî, Bâkullânî, İbn Hibbân gibi bazı âlimler, âyetler arasında bir fazilet ve değer farkının bulunmaması gerektiğini düşünmüşlerdir. İmam Mâlik'in de bu görüşte olduğu söylenir. Buna karşılık İshak b. Râhûye, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Gazzâlî, Kurtubî, İzzeddin b. Abdüsselâm gibi birçok âlim, esasta âyetler arasında bir değer farkı bulunmamakla beraber hal ve şartlar, zaman ve zemin, okuyanın ihtiyaçları, ilgili âyetin konusunun şerefi gibi bazı sebeplerle âyetler arasında bazı fazilet farkları bulunabileceğini belirtmişlerdir (Süyûtî, II, 1131-1142).

Çoğu "ümmü'l-Kur'ân" ve "es-seb'u'l-mesânî" diye de anılan Fâtiha sûresiyle Yâsîn, İhlâs, Muavvizeteyn ve "es-seb'u't-tivâl" denilen Fâtiha'dan sonraki yedi uzun süre hakkında olmak üzere muayyen sürelerin faziletlerine dair hadislerde bunların değişik yönlerden önemine işaret edilmiştir. Ayrıca Bakara sûresinin Âyetü'l-kürsî diye anılan 255. âyetiyle 201 ve 285-286. âyetleri, Haşr sûresinin son üç âyeti ve çoğu dua, tesbih, zikir mahiyetinde olan daha başka

âyetlerin faziletleri hakkında çok sayıda hadis nakledilmiştir. Ancak bu rivayetler içinde sahih olanların yanında zayıf ve hatta uydurma olanların da bulunduğu tesbit edilmiştir. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* adlı tefsirinin mukaddimesinde (I, 78-80) birçok kimsenin çeşitli niyet ve maksatlarla Kur'an sûrelerinin ve genel olarak amellerin faziletine dair hadis uydurma günahı işlediğini belirterek bunlardan örnekler verir. Kur'an sûrelerini tek tek sayarak her birinin fazileti hakkında açıklamalar ihtiva eden uzun bir sözü hadis diye uyduran Ebû İsme Nûh b. Ebû Meryem adlı kişiye böyle bir sözü neden hadis diye rivayet ettiği sorulduğunda onun verdiği, "Çünkü insanların Kur'an'ı bir yana bırakarak Ebû Hanîfe'nin fıkhi ve Muhammed b. İshak'ın megâzisiyle meşgul olduklarını görüyordum, ben de insanları iyi amellere yöneltmek amacıyla bu hadisi uydurdum" şeklindeki cevap, fezâilü'l-Kur'ân'a dair birçok ciddi kaynakta ibret verici bir uydurma gerekçesi olarak zikredilir (meselâ bk. Kurtubî, I, 78; Süyûtî, II, 1129-1130). Kurtubî ayrıca Vâhidî'nin eserinde ve onun kaynakları olan çeşitli tefsirlerde bu tür rivayetlerin gelişigüzel aktarıldığını da söyler. Başta Zemahşerî olmak üzere Beyzâvî, Vâhidî, Sa'lebî gibi müfessirlerin bu konudaki zayıf veya uydurma rivayetleri aktardıkları görülür. Bunların eserlerinde yer alan, özellikle Übey b. Kâ'b'dan nakledilip her bir sürenin sonuna konulmuş olan ve o süreyi okuyanlara verilecek sevaplardan söz eden hadislerin çoğunun uydurma olduğu tesbit edilmiştir.

Kur'an'ın faziletlerine dair hadisler hadis mecmualarında genellikle "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", "Şevâbü'l-Kur'ân", "Menâfi'u'l-Kur'ân" gibi başlıklar altında toplanmış III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren konuyla ilgili olarak daha çok hadislerden oluşan müstakil kitap ve risâleler de yazılmaya başlanmıştır. Kâtib Çelebi, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *Menâfi'u'l-Kur'ân* adlı eserinin bu alanda yapılan ilk müstakil çalışma olduğunu belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1277). Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb el-Becelî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî ve İmam Nesâî'nin *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* başlığını taşıyan eserleriyle Kurtubî'nin *el-Vecîz fi fezâ'ilü'l-kitâbi'l-'azîz*'i bu alanın günümüze kadar ulaşan en eski örnekleri olup basılmıştır (bk. bibl.). Abdüsselâm b. Ahmed el-Basrî'nin *Şevâbü'l-Kur'ân*, İbnü'l-Haşşâb'ın *ed-Dürrü'n-naẓîm fi fezâ'ilü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Ziyâeddin el-Mak-

disi'nin *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'nin *Muhtasarü'd-düleri-n-nazım fi fezâ'ilü'l-Kur'âni'l-azım* ve İbn Kesir'in *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* adlı eserleri de bu konuya dair önemli kitaplar. Bibliyografik kaynaklarda fezâilü'l-Kur'ân'la ilgili daha birçok eser adı geçmektedir (bk. Ali Şevâh İshak, III, 311-322). Bundan başka Kur'an ilimlerine dair geniş kapsamlı eserler içinde çoğunlukla "Fezâilü'l-Kur'ân" başlığı altında bu konudaki rivayetler aktarıldığı gibi (mesele bk. Zerkeşi, I, 432-456; Süyûtî, II, 1113-1141) tefsir kitaplarında da müfessirin metoduna göre sûrelerin başında veya sonunda tefsiri yapılan sûreyle ilgili fezâil hadislerine yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Kur'ân", "kitâb", md.Jeri; *Müsned*, III, 128, 242; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", I, 6, 34, "Şalât", 171; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 19, 21, 34; Müslim, "Müsâfirîn", 232, 234; İbn Mâce, "Mu'kaddime", 16; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'ân", 14, 15; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, III, 365-384; Muhammed b. Eyyûb el-Becelî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (nşr. Gazve Büdeyr), Dimâşk 1988; Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (nşr. Yûsuf Osman Fazlullah Cibril), Riyad 1409/1989; Nesâî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (nşr. Fârûk Hamâde), Beyrut 1413/1992, nâşirinin girişi, s. 11-38; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 78, 245, 277, 288; Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kur'ân ve kemâlü'l-ikrâ* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Kahire 1408/1987, I, 50-123; Kurtubî, *el-Câmî*, I, 78-80; a.mlf., *el-Vectz fi fezâ'ilü'l-kitâbi'l-aziz* (nşr. Alâeddin Ali Rızâ), Kahire 1412/1991; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 432-456; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), II, 1113-1143; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1277; Ali Şevâh İshak, *Mu'cemü muşannefâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1403-1404/1983-84, III, 310-322; İbrâhim Ali Ömer, *el-Kur'ânü'l-Kerîm: târihu ve âdâbüh*, Küveyt 1404/1984, s. 141-162; Ebû'l-Fazl Abdullah el-Gimârî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, Beyrut 1406/1986.

ABDULLAH AYDEMİR

FEZÂİLÜ'n-NEBİ

(فضائل النبي)

Hız. Peygamber'in üstünlükleri anlamında hadis terimi (bk. HASÂİS).

FEZÂİLÜ's-SAHÂBE

(فضائل الصحابة)

Ashabın faziletleri ve bu konuda meydana gelen literatür için kullanılan bir tabir.

Hadis ilimlerinden "ma'rifetü's-sahâbe"nin bir dalı olup genellikle ashop aleyhtarlarına karşı onların üstünlüklerini ortaya koyarak faziletlerini savunan

ilmi ve bu alanda yazılan eserleri ifade etmektedir. Kaynaklarda yaygın olarak fezâilü's-sahâbe şeklinde geçen bu tamlamanın "fezâilü'l-ashâb, menâkıbü's-sahâbe, fezâilü ashâbi'n-nebî, ma'rifetü's-sahâbe" tarzında kullanıldığı da görülmektedir.

Ashop, mallarını ve canlarını ortaya koyarak Hız. Peygamber'e bağlanmaları, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek ve öğretmek için çalışmaları, İslâmiyet'i yaşamak ve yaşatmak için büyük fedakârlıklar göstermeleri sebebiyle Kur'an'da "insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet" (Âl-i İmrân 3/110) diye övülmüştür.

Allah'a imandan vazgeçmemek, peygamberine ve kitabına bağlı kalarak O'nun rızasını kazanma uğrunda büyük sıkıntılara katlanan sahâbilerden Mekke'de İslâm'a giren Bilâl-i Habeşî, Mikdâd b. Esved, Ammâr b. Yâsir, Suheyb-i Rûmî ve Sümeyye bint Habbât demirden yelekler giydirilip kızgın güneş altında tutulmayı (İbn Mâce, "Mu'kaddime", 11); Habbâb b. Eret kor üzerine yatırılıp işkence görmeyi (İbn Sa'd, III, 165); Ebû Zer el-Gifârî, Abdullah b. Mes'ûd ve Zinnîre er-Rûmiyye dövülmeyi (İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 368; IV, 62, 311); Hız. Ebû Bekir, Ömer ve Hamza gibi birçok sahâbî ölüm tehlikesine rağmen Hız. Peygamber'i korumayı göze almışlar; yapılan baskılar ve işkenceler tahammül sınırını aşınca da kafileler halinde Habeşistan'a göç etmişlerdir (İbn Hişâm, I, 321 vd.). Mekke'de uygulanan toplu boykot ve muhasara esnasında ot, yaprak ve kuru deri parçaları yiyerek hayatlarını sürdürmüşler (Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 15; *Müsned*, I, 181, 186; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 93), Medine yolu açılınca topluca yurtlarını, mallarını, evlerini ve yakınlarını terkederek bu şehre hicret etmişlerdir. Hız. Peygamber'i ve Mekkelî muhacirleri ağırlayan ve onları canları pahasına korumaya söz veren Medinelî müslümanlar da (ensar) yurtlarını, mallarını, evlerini, bağ ve bahçelerini gönül hoşluğuyla misafirleriyle paylaşmışlar (İbn Sa'd, III, 396; Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 3); Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te ve diğer savaşlarda kendilerinden daha güçlü ordulara karşı İslâmiyet'i ve Hız. Peygamber'i savunmuşlar, en sıkıntılı zamanlarda bile onu yalnız bırakmamışlardır. Hicretin 6. yılında (628) Hudeybiye'de canlarını ortaya koyarak Resûlullah'a biat eden 1500 kişiyle, Mekke'yi fethe-den 10.000 civarındaki asker ve Hız. Peygamber'in vefatı sırasında 100.000'in

üzerinde olduğu rivayet edilen (Süyûtî, II, 220) sahâbe neslinin her ferdi kendine düşen görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Ayrıca vahyin canlı şahidi olan, Kur'an ve Sünnet'i daha sonraki nesillere ulaştırmada köprü vazifesi gören bu nesil Kur'ân-ı Kerîm'de övgüyle anılmış; mutedil bir ümmet oldukları (el-Bakara 2/143), Allah ve Resulü'ne iman edip tam teslimiyet gösterdikleri ve büyük ecir kazandıkları (Âl-i İmrân 3/172, 173), Allah'ın kendilerinden, kendilerinin de Allah'tan râzı oldukları ve ebedî kalacakları cennetin onlar için hazırlandığı (et-Tevbe 9/100) bildirilmiştir. Kâfirlere karşı sert, birbirlerine karşı merhametli olan, Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet eden, Tevrat ve İncil'de de övülen, kendilerine af ve mağfiretle büyük mükâfat vaad edilen (el-Feth 48/29) bu insanların Allah ve Resulü'ne yardım eden sâdik müminler (el-Haşr 59/8) ve seçkin kişiler oldukları (en-Neml 27/59; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 245), ihtiyaçlarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ettikleri ve kurtuluşa erdikleri (el-Haşr 59/9), affedildikleri (et-Tevbe 9/111), gerçek müminler olarak bağışlanacakları ve âhirette cömertçe rızıklandırılacakları (el-Enfâl 8/74) belirtilmiş, faziletlerine ve ayrıcalıklarına işaret edilmiştir.

Hız. Peygamber ashabın mallarını ve evlerini müslüman kardeşleriyle paylaşacak kadar fedakâr, Resûlullah'a zarar gelmemesi için ölümü göze alacak kadar ona bağlı, din uğrunda baba, evlât ve akrabalarıyla savaşacak kadar samimi olduklarını gördüğü için kendilerini "insanlık tarihinin en hayırlı nesli" (Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", I; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 211, 212), "ümmetin en hayırlıları" (*Müsned*, V, 350), "cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler" (Tirmizî, "Menâkıb", 57) ve "cennetlikler" (Muttakî el-Hindî, XI, 539) gibi ifadelerle övmüştür. Ayrıca ümmetin onlara ikramda bulunmasını (Tayâlisî, s. 7), iyilik etmesini (*Müsned*, I, 26), onları çekistirmemesini (Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 4; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 221, 222) emretmiş, onların yaptığı bir müd'lük yardımın başkalarının Uhud dağı kadar yardımına bedel olduğunu (Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 4) söylemiş, diğer insanların fazilet itibarıyla onların derecesine erişemeyeceğini bildirmiştir. Ashopla ilgili bu umumi mahiyetteki âyet ve hadisler yanında muhacirler, ensar, Bedir ehli, Uhud ehli, Hudeybiye ehli, aşere-i mübeşşere gibi grupların ve ayrıca bazı